

Лёс удзельнікаў Лістападаўскага паўстання 1830–1831 гг. у мастацкім асэнсаванні Т.Я. Папі і Ф.А. Асяндоўскага

Гладкова Г.А.

Установа адукацыі “Віцебскі дзяржаўны ўніверсітэт імя П.М. Машэрава”, Віцебск

Артыкул прысвечаны разгляду лёсаў удзельнікаў Лістападаўскага паўстання 1830–1831 гг. у мастацкім асэнсаванні польскіх пісьменнікаў Т.Я. Папі і Ф.А. Асяндоўскага. У раманах Т.Я. Папі “Po ciernistej drodze” звернута ўвага на эміграцыйны рух пасля паражэння паўстання, а таксама паказаны лёс польскіх патрыётаў-катаржан. У цэнтры рамана Ф.А. Асяндоўскага “Mocni ludzie” далейшы лёс паўстанца, які быў асуджаны да пажыццёвай высылкі ў Сібір. Герой не толькі змог адаптавацца ў новых (часам экстрэмальных) умовах, ён стаў для мясцовага насельніцтва асветнікам і абаронцам яго інтарэсаў.

Мэта – выявіць асаблівасці асэнсавання лёсу паўстанцаў у раманах Т.Я. Папі “Po ciernistej drodze” і Ф.А. Асяндоўскага “Mocni ludzie” з улікам ідэйнай накіраванасці твораў.

Матэрыял і метады. Матэрыялам для літаратуразнаўчага аналізу з’явіліся раманы Т.Я. Папі “Po ciernistej drodze” (1896) і Ф.А. Асяндоўскага “Mocni ludzie” (1938). Асноўныя метады даследавання: культурна-гістарычны, біяграфічны, ідэйна-кампзіцыйнага аналізу мастацкага твора.

Вынікі і іх абмеркаванне. У літаратурнай спадчыне польскай пісьменніцы, перакладчыцы і педагога Ядзвігі Тэрэсы Папі падзеям Лістападаўскага паўстання прысвечаны роман “Po ciernistej drodze”, у якім мастацкі час ахоплівае некалькі гадоў да паўстання, непасрэдна падзеі 1830–1831 гг., а таксама перыяд эміграцыі пасля ўзброенага выступлення. Пісьменніцу зацікавіў не толькі ход ваенных падзей на землях Польшчы і Літвы, сэнсава важным элементам рамана стаў эпілог, у якім адлюстраваны адзін з магчымых варыянтаў ратавання патрыятычных сіл – эміграцыя. Гісторыя Лістападаўскага паўстання таксама выклікала цікавасць вучонага-хіміка, інжынера, даследчыка, натураліста, вандруніка і пісьменніка Фердынанда Антонія Асяндоўскага. Як вынікае з аналізу твора, роман Ф.А. Асяндоўскага “Mocni ludzie” стаў своеасаблівым разважаннем над складанасцямі лёсу ўдзельніка Лістападаўскага паўстання 1830–1831 гг. Уладзіслава Ліса, прысуд якому быў дастаткова тыповым для многіх асуджаных змагароў. Паказальна тое, што пісьменнік з дапамогай уласных ведаў пра жыццё на Далёкім Усходзе і фантазіі стварыў узорны прыклад нескаронага чалавечага духу. Падкрэслім, што ў адрозненне ад прысвечанага той жа тэме рамана Т.Я. Папі пісьменнік засяродзіў увагу не на эмігранцкіх колах былых польскіх паўстанцаў ці горкай долі катаржнікаў, а на лёсе тых, хто трапіў на пажыццёвае пасяленне ў глыб Расійскай імперыі.

Заключэнне. Такім чынам, Т.Я. Папі і Ф.А. Асяндоўскі падкрэслілі, што, нягледзячы на аб’ектыўную рэальнасць (паражэнне Лістападаўскага паўстання), пачуццё патрыятызму працягвала яднаць нацыю. Дзе б ні апынуліся былыя паўстанцы, яны засталіся вернымі ідэалам волі, незалежнасці і гуманізму.

Ключавыя словы: гістарычны роман, алюзія, Рэч Паспалітая, Каралеўства Польскае, Літва, Расійская імперыя, Лістападаўскае паўстанне 1830–1831 гг., нацыянальная свядомасць, дзяржаўнасць, нацыянальна-вызваленчы рух.

(Ученые записки. – 2019. – Том 29. – С. 200–207)

The fate of the participants of the November uprising of 1830–1831 in the artistic understanding of T.Ya.Papi and F.A. Ossendovsky

Gladkova A.A.

Educational Establishment “Vitebsk State P.M. Masherov University”, Vitebsk

The article is devoted to the fate of the participants of the November uprising of 1830–1831 in the artistic comprehension of Polish writers T.Ya. Papi and F.A. Ossendowski. The novel by T.Ya. Papi “Po ciernistej drodze” draws attention to the emigration movement after the defeat of the uprising, and also shows the fate of the Polish patriots-convicts. In the center

of the novel of F.A. Ossendowski "Mocni ludzie" – the fate of the rebel, the representative of the noble dynasty of the Fox, which after the uprising as punishment received a sentence of life exile in Siberia. The hero not only was able to adapt to new (sometimes extreme) conditions, he also became for the local population educator and defender of his interests.

The purpose-on the material of the above-mentioned literary texts to identify the features of the author's understanding of the fate of the rebels, taking into account the ideological orientation of the works.

Material and methods. The material for literary analysis were the novels of T.Ya. Papi "Po drodze ciernistej" (1896), F.A. Ossendowski "Mocni ludzie" (1938). The main methods of research were the cultural-historical method, biographical method, as well as the method of ideological and compositional analysis of the work of art.

Results and discussion. In the literary heritage of the Polish writer, translator and teacher Jadwiga Teresa Papi, the events of the November uprising are devoted to the novel *Po ciernistej drodze*, in which the artistic time covers several years before the uprising, the events of 1830–1831, as well as the period of emigration after the armed performance. Writer sativali not only the course of military events on the lands of Poland and Lithuania, Smyslova an important element of the novel was the epilogue, which reflects one of possible variants of rescue of the Patriotic forces – the emigration. The history of the November uprising also sparked the interest of scientist-chemist, engineer, researcher, naturalist, traveler and writer, Ferdinand Anthony Ossendowski. As follows from the analysis of the work, the novel F.A. Ossendowski "Mocni ludzie" became a kind of meditation on the complexities of the fate of a participant of the November uprising of 1830–1831 Vladislav Fox, a sentence which was fairly typical of many convicts wrestlers. It is significant that the writer with his own knowledge about life in the far East and imagination created a model example of the unconquered human spirit. We will emphasize that, unlike the novel devoted to the same subject T.Ya. Papi, the writer focused attention not on emigrant circles of the former Polish insurgents or a bitter share of convicts, and on destiny of those who got on lifelong settlement in depth of the Russian Empire.

Conclusion. So, reflecting on the fate of the rebels, T.Ya. Papi and F.A. Ossendowski stressed that, despite the objective reality (the defeat of the uprising), a sense of patriotism continued to unite the nation. Wherever the former rebels were, they remained faithful to the ideals of will, independence and humanism.

Key words: historical novel, allusion, Polish-Lithuanian Commonwealth, Kingdom of Poland, Lithuania, Russian Empire, November uprising of 1830–1831, national consciousness, statehood, national liberation movement.

(Scientific notes. – 2019. – Vol. 29. – P. 200–207)

Лістападаўскае паўстанне 1830–1831 гг. было чарговай спробай патрыятычных сіл Польшчы і Літвы аднавіць былую федэрацыю ў межах 1772 года. Узброенае выступленне пачалося ў Варшаве, ваенныя дзеянні ахапілі як польскую тэрыторыю, так і землі Літвы і Беларусі. Пасля падаўлення паўстання многія актыўныя яго ўдзельнікі пакінулі радзіму, іншыя былі пазбаўленыя маёмасці, трапілі ў турмы, былі прыгавораны да высылкі. Палітычна важная гістарычная падзея знайшла адлюстраванне ў шэрагу мастацкіх твораў польскай літаратуры XIX стагоддзя, вынікі паўстання асэнсоўвалі Ю. Славацкі, А. Міцкевіч, А. Накваска, Т.Т. Еж, Т.Я. Папі, Ф.А. Асяндоўскі і інш. Аб'ектам нашага даследавання сталі гістарычныя раманы польскай пісьменніцы, перакладчыцы, педагога Т.Я. Папі (псеўд. J.T. Gałęzowska) "Po ciernistej drodze" (1896) і вучонага-хіміка, інжынера, даследчыка, натураліста, вандроўніка і пісьменніка Ф.А. Асяндоўскага "Mocni ludzie" (1938).

Мэта – выявіць асаблівасці асэнсавання лёсу паўстанцаў у раманах Т.Я. Папі «Po ciernistej drodze» і Ф.А. Асяндоўскага "Mocni ludzie" з улікам ідэйнай накіраванасці твораў.

Матэрыял і метады. Матэрыялам для літаратуразнаўчага аналізу з'явіліся гістарычныя раманы Т.Я. Папі "Po ciernistej drodze" і Ф.А. Асяндоўскага "Mocni ludzie". Асноўныя

метады даследавання – культурна-гістарычны, біяграфічны, ідэйна-кампазіцыйнага аналізу мастацкага твора.

Вынікі і іх абмеркаванне. У літаратурнай спадчыне Ядзвігі Тэрэсы Папі (Jadwiga Teresa Papi, 1843–1906) падзеям Лістападаўскага паўстання прысвечаны раман "Po ciernistej drodze", у якім мастацкі час ахоплівае некалькі гадоў да паўстання, непасрэдна падзеі 1830–1831 гг., а таксама перыяд эміграцыі пасля ўзброенага выступлення. Пісьменніцу зацікавіў не толькі ход ваенных падзей на землях Польшчы і Літвы, сэнсава важным элементам рамана стаў эпілог, у якім адлюстраваны адзін з магчымых варыянтаў ратавання патрыятычных сіл – эміграцыя. Як вядома, пасля паражэння паўстання "другой радзімай" для многіх палякаў стала Францыя, дзе знайшлі прытулак "gwiazdy Polski" паэты-рамантыкі А. Міцкевіч, Ю. Славацкі і інш. Для разумення выбару эміграцыі як адзінага магчымага шляху захавання польскага нацыянальнага духу паказальнае разважанне жонкі ўдзельніка паўстання Ванды Жарніцкай: "Albożby car pozwolił im pracować? sczępowaliby ich myśli, okuł serca, orłów w biedne ptaszyny pozamieniałby! Tam swobodnie pracować mogą i stamtąd budzić będą nasze serca, krzepić naszą nadzieję" [1, с. 290].

Эпілог рамана акрэсліў асаблівасці жыцця польскіх паўстанцаў у Парыжы на прыкладзе

сям'і Юліўша Каньскага – былога ўдзельніка паўстання, доктара з шырокай медыцынскай практыкай. Ідэйна значным цэнтрам заключнай часткі рамана стала апісанне вячэры ў доме Каньскіх, на якую запрошаны А. Міцкевіч і іншыя прадстаўнікі польскага эміграцыйнага руху. Іх намаганнямі ў Францыі створаны камітэт польскай эміграцыі пад кіраўніцтвам вядомага палітычнага дзеяча і пісьменніка Б. Немаеўскага. Аднак гэта арганізацыя не здолела стаць кансалідуючым цэнтрам эміграцыі па прычыне ідэйных разыходжаньняў яе ўдзельнікаў. Юліўш Каньскі шкадуе, што дадзеная акалічнасьць не дазволіла палякам рэалізаваць у эміграцыі шэраг праектаў, напрыклад, адкрыць польскую школу, стварыць прытулак для суайчыннікаў, якія апынуліся на чужыне без матэрыяльных сродкаў і магчымасці працаваць.

Адзначым, што не ўсе эмігранты-палякі разлічвалі на абяцаную з боку французскіх улад дапамогу: “Francuza przygarnęła nas życzliwie i nie odmawia wsparcia tym, którzy przedstawią dowody ubóstwa, lecz nie każdy rękę wyciągać potrafi, by u obcych żebrać jałmużny” [1, с. 298]. Прыкладам стойкасці і ўзорнага пачуцця ўласнай годнасці стаў лёс Адама Сакалоўскага. Як і большасць палякаў, былы паўстанец перайшоў аўстрыйскую мяжу, апынуўся ў Францыі, але працу знайсці не змог. Герой гатовы памерці ад голаду і хвароб, але не жыць з ласкі чужаземцаў: “Każ mi draw rąbać, będę z ochotą, ale nie każ mi żebrać, żyć z łaski obcych, bo tego nie potrafię” [1, с. 299].

Безумоўна, ідэйным натхніцелем польскай эміграцыі ў Францыі быў А. Міцкевіч. Пісьменніца згадала ў рамане гэты вобраз невыпадкова: яго задача – паказаць, што Польшча ў выгнанні ацалела, ёсць сілы, якія кансалідуюць нацыю, значыць, не будуць забытымі суайчыннікі, якія засталіся на радзіме ў неспрыяльных палітычных умовах. Вячэра заканчваецца словамі паэта: “[...] ty, wieszczce narodu, nie dozwolimy umrzeć Polsce, [...] stąd będziemy krzepić braci, którym niewola ducha osłabi, to cel naszej pracy” [1, с. 305].

Т.Я. Папі таксама адзначыла важную ролю польскіх жанчын, што падзялілі з удзельнікамі паўстання горкі лёс жыцця на чужыне. У творы згадана імя Клаўдзіны Патоцкай, якая стала для суайчыннікаў узорам дабрыні і самаахвярнасці. У эміграцыі яна была сябрам А. Міцкевіча і А. Адынца, апошні назваў яе “gwiazdą moralną”, прыкладам самаахвярнага служэння людзям [2, с. 218].

У эпілогу рамана таксама паказана яшчэ адно магчымае, аднак больш трагічнае, вырашэнне

лёсу паўстанцаў. Маецца на ўвазе этапіраванне ў глыб Расійскай імперыі асуджаных на катаргу польскіх патрыётаў. Зняволеныя, закаваныя ў ланцугі людзі ідуць па бяскрайняй Сібіры, за імі едуць жанчыны, якія добраахвотна вырашылі падзяліць горкі лёс выгнаннікаў з мужамі і братамі. Над сібірскай раўнінай з вуснаў палонных гучыць спеў-надзея, словы яднаюць знясіленых, але нескаронных людзей.

Такім чынам, у рамане “*Po ciernistej drodze*” Т.Я. Папі акрэсліла два асноўныя накірункі далейшага лёсу паўстанцаў 1830–1831 гг.: шлях у эміграцыю, дзе маглі кансалідавацца патрыятычныя сілы для далейшай барацьбы за волю радзімы, і высылка ў Сібір для асуджаных і прыгавораных да катаргі змагароў.

Гісторыя Лістападаўскага паўстання таксама выклікала цікавасць Фердынанда Антонія Асяндоўскага (Ferdynand Antoni Ossendowski, 1876–1945). Яго літаратурная творчасць пакуль не стала аб'ектам грунтоўнага літаратуразнаўчага вывучэння, што тлумачыцца як абставінамі грамадска-палітычнай дзейнасці літаратара, якая не ўхвалялася афіцыйнай уладай, так і тым фактам, што на працягу некалькіх дзесяцігоддзяў творы пісьменніка не мелі перавыданняў і былі мала знаёмыя чытачу. Большасць даследаванняў літаратурнай спадчыны Ф.А. Асяндоўскага скіраваная на вывучэнне яго кнігі *Przez kraj ludzi, zwierząt i bogów* (1925) як крыніцы гістарычнай і этнаграфічнай інфармацыі, а таксама сканцэнтраваная вакол праблемы дакладнасці дакументальных нататак вандроўніка [3; 4]. Гістарычныя раманы Асяндоўскага, напісаныя па-польску, аглядава згадваюцца ў шэрагу бібліяграфічных даведнікаў [5; 6].

У мастацкай спадчыне пісьменніка вылучаецца шэраг раманаў, якія адлюстравалі гісторыю шляхецкага роду Лісаў. Серыю адкрываў раман *Wańko z Lisowa* (1929), прысвечаны прыгодам заснавальніка дынастыі Вацлава (з дому Лісаў). Аповед пра падзеі першай трэці XIX стагоддзя і ролю ў Лістападаўскім паўстанні 1830–1831 гг. нашчадка шляхецкага роду Уладзіслава Ліса працягваўся ў рамане *Trębacz cesarski* (1931), і, нарэшце, раман *Mocni ludzie*, у якім прасочваўся далейшы лёс герояў, падводзіў своеасаблівы вынік гісторыі сям'і.

Як вядома, пасля задушэння Лістападаўскага паўстання 1830–1831 гг. пачаліся рэпрэсіі. Беларускі гісторык В.В. Швед адзначаў, што “31 кастрычніка 1831 г. выйшаў указ Мікалая I на імя Віленскага і Гродзенскага ваеннага губер-

натара князя Далгарукава, у якім было загадана ажыццявіць над паўстанцамі ваенны суд і пакараць іх на месцах, «где ими злодеяния их учинены». З указа была зроблена копія і разаслана камендантам і павятовым маршалкам. Следчыя камісіі былі створаны ў Вільні, Мінску, Гродне, Падольску, Беластоцкай вобласці і інш.» [7, с. 324–325]. У заключнай частцы рамана *Trębacz cesarski* чытаем аб тым, што ўдзельнік паўстання на Літве Уладзіслаў Ліс праз паўгода пасля палону трапіў пад ваенны суд у Віцебску і ў якасці пакарання атрымаў пажыццёвую высылку ў Сібір. Пад № 1750 герой дайшоў да Чалябінска, дзе, нарэшце, яго знайшла жонка, каб падзяліць з каханым усе складанасці жыцця на чужыне [8, с. 285–286].

Раман Ф.А. Асяндоўскага *Mocni ludzie* працягваў папярэдні твор (*Trębacz cesarski*) аповедам пра лёс былога паўстанца: чытач сустракае героя, калі ён прыбыў на прызначанае судом месца жыхарства. Час дзеяння – 1833 год, месца дзеяння – Заходняя Сібір, мястэчка Нарым. Практычна з моманту заснавання (XVI ст.) гэта было месца палітычнага паселішча для высланых дзекабрыстаў, удзельнікаў польскіх паўстанняў, рэвалюцыянераў і г.д. Пра Лістападаўскае паўстанне пісьменнік адзначае: “Na Syberji nikt o zmaganiu się Polaków z cesarzem nie wiedział dokładnie, a że Sybiracy nienawidzili Rosjan – ciemiężców i łapowników jednocześnie, marząc o niezawisłej Syberji, więc ich serca skłaniały się na stronę Polaków, broniących własnej ojczyzny i wolności” [9, с. 16]. Мясцовыя жыхары (самаеды¹) трымаліся нейтральна з новымі пасяленцамі, стрыманасць тлумачылася тым, што меркаванне пра чалавека складвалася, у першую чаргу, на падставе яго ўчынкаў. Паказальна, што першая рэакцыя мясцовага купца Радзівонава на агучаную прычыну высылкі Уладзіслава Ліса – здзіўленне (“Bohaterów przysłać na Syberję, jak pospolitych złoczyńców, tego jeszcze nie bywało”) [9, с. 13].

Першая справа, за якую бярэцца былы паўстанец на чужыне, – будаўніцтва ўласнага дома. Мясцовае насельніцтва аказвае дапамогу новым жыхарам у якасці ўдзячнасці за тое, што Уладзіслаў Ліс выратаваў ад мядзведзя сына купца Радзівонава. Зімой у хаце палякаў працуе школа для дзяцей і дарослых, дзе вучыць грамаце, геаграфіі і гісторыі сам гаспадар (яе наведваюць каля пяцідзiesiąці вучняў), а яго жонка Юльяна

(з дому Трушкоўскіх) [8] займаецца выхаваннем мясцовых дзяўчат і аказвае медыцынскую дапамогу ўсім жыхарам Нарыма і суседніх паселішчаў. Неабходныя лекі і кнігі па медыцыне гаспадыня атрымоўвае з радзімы ад бацькоў і сяброў, дзякуючы падтрымцы добразычлівых местачкоўцаў сям’і Лісаў удаецца перазімаваць і прызвычаіцца да суролага сібірскага клімату.

Ф.А. Асяндоўскі адзначае адну з сур’ёзных грамадскіх праблем таго часу: непісьменная карэнная насельніцтва Сібіры становілася ахвярай расійскіх улад, якія, спасылаючыся на неіснуючыя загады, абкладвалі людзей непамернымі падаткамі і фактычна абкрадалі тубыльцаў. Асветніцкая дзейнасць польскага пасяленца спрыяла пашырэнню асветы сярод мясцовых жыхароў. У рамане пра гэта сказана: “Pierwsze, nieznanie tu ziarna cywilizacji rzuciły dłonie polskich zesłańców, pokutujących w Sybirze zato, że pragnęli wolności dla swego kraju i narodu, umiłowanego całym sercem, czystem, bohaterskim i ofiarnym” [9, с. 24].

Трапіўшы ў новыя, цяжкія жыццёвыя абставіны, Уладзіслаў Ліс не здрадзіў сваім перакананням, галоўнай каштоўнасцю для яго засталася свабода. Сваім вучням ён апавядаў пра Вялікую французскую рэвалюцыю і ролю Францыі ў пашырэнні свабоды сумлення і абароне правоў чалавека і грамадзяніна. Дарэчы, Францыя ў рамане згадваецца неаднаразова як краіна асветы, менавіта там марыла вучыцца на доктара жонка Уладзіслава, але імператар Мікалай I не даваў дазволу на адукацыю за мяжой, бо, як адзначае аўтар, “nienawidził Francuzów za ich umiłowanie wolności” [9, с. 30]. На перасцярогу купца Радзівонава пра тое, што малады паляк выказвае меркаванні, сугучныя з поглядамі дзекабрыстаў (Рылеева, Песталія, Трубяцкога, Валконскага), Ліс адказвае: “Mówię to, co czuję i w co wierzę. Niema życia bez wolności [...]. Tylko wolny, prawdziwie wolny naród może osiągnąć szczęście na ziemi!” [9, с. 29].

На новым месцы жыхарства ў польскага выгнанніка з’явіўся сябар Воткул, у размове з якім узнікла трапная гістарычная паралель паміж становішчам самаедаў, што былі калісьці вольным народам, але прайгралі “урусам” (“рускім”), і палякаў, якія таксама церпяць расійскі прыгнёт. Прычыну такога заняпаду народнасці самаедаў Ліс бачыць у адсутнасці для мясцовага насельніцтва магчымасці набыць адукацыю, а таксама п’янствам, якое распаўсюджваецца ў Сібіры расійскімі ўладамі, бо платай

¹ Назва карэнных жыхароў рускай Поўначы.

за каштоўнае футра зазвычай служыць гарэлка. “Jedyna wasza broń to oświata”, – робіць выснову герой. Цяпер перад Лісам з’явілася выразна акрэсленая мэта: “Przychodźcie do mnie wszyscy, a nauczę was nie tylko czytać, pisać i rachować, lecz doradzę, jak należy żyć, aby być godnymi nazwy ludzi, a nie bydła, na jakie zamierzają was zamienić wasi wrogowie” [9, с. 32].

У школу да польскіх пасяленцаў прыходзіла амаль усё мястэчка, а гаспадар апавядаў, як засцерагчыся хвароб і п’янства, выходзіць дзяцей, разумець законы, весці справы з купцамі і г.д. Падобная праца прымусіла і настаўніка авалодваць новымі ведамі, што сведчыць пра самаадукацыю як адзіны дзейсны спосаб у дадзеных абставінах палепшыць уласны адукацыйны ўзровень.

Каб не было замору рыбы напрыканцы зімы, дзейсны паляк прапануе рыбакам рабіць палонкі на рацэ, дапамагае мясцоваму насельніцтву займацца рыбалоўным промыслам, вучыцца сам, падыходзячы да любой справы з розумам. Дзякуючы наватарскім прапановам, якія дапамаглі пазбегнуць масавага замору рыбы на рэках Обь, Кець, Чулым, Томь, імя героя становіцца вядомым ва ўсім краі, нават у сталіцы заходняй Сібіры – Томску. Падкрэслім, што аўтар надзяляе свайго героя не толькі выключнымі духоўнымі якасцямі, але таксама і празмернай фізічнай сілай: ён адзін выцягвае невад без дапамогі іншых. Гіпербалізацыя – адзін з частых мастацкіх тропы ў тэксце рамана – працуе на стварэнне вобраза героя-волата, моцнага і целама, і духам, які ўяўляе сабой ідэальны тып змагара-патрыёта, абаронцы справядлівасці, асветніка.

Паказальна, што на чужыне сям’я Лісаў не забываецца на традыцыі роднага літвінскага краю: напярэдадні Каляд Юльяна гатуе для мужа і гасцей “traducyjną litewską «kucję» na sianie, z kilkoma daniami rybnymi, z zupą grzybową z uszkami, tarty mak z miodem i «ślizami»” [9, с. 38]. У хаце Лісаў часта гучыць спеў “Jeszcze Polska nie zginęła...”. Вачыма еўрапейца, асветніка, гуманіста гаспадар глядзіць на некаторыя рускія звычаі. Напрыклад, незразумелай польскаму паўстанцу падаецца традыцыйная руская забава – кулачныя баі. Шляхціц лічыць, што Раство Хрыстова – не для бойкі, а калі людзі жадаюць памерацца сілай, гэта можна зрабіць больш цывілізаваным спосабам – перацягваць канат ці заняцца барацьбой. Такая прапанова зноў знаходзіць разуменне ў мясцовых жыхароў.

Як вядома, пасля беспаспяховых узброеных выступленняў польская грамадскасць, адчуваючы, што паўстанне – гэта не адзіны сродак барацьбы з расійскім самадзяржаўем, звярнулася да неабходнасці грамадскага параўмення, асновай якому служыць супольная дзейнасць на карысць айчыны: “Dobrze jest, że Polska porzuciła narazie politykę! Ta rodzi nieraz niesnaski, waśnie i rozbija siły narodu” [9, с. 38]. Уладзіслаў упэўнены, што выратуе родны край толькі праца, гэта менавіта той фундамент, на якім належыць будаваць дзяржаву. І чым цяжэйшая гэта праца будзе, тым лепш: “Jak wapno cegłę, tak ona zwiąże wszystko w jeden zwał niezłomny, a to, co rozluźniło się podczas sporów o władzę w dobie powstania, praca znowu wzmocni, zacieśni żelaznym pierścieniem wspólnego wysiłku” [9, с. 38–39].

Адзначым, што ў рамана Асяндойскага гучыць крытыка парадкаў Расійскай імперыі, асабліва гэта датычыцца мясцовага самаўпраўства. Насельніцтва аддаленых сібірскіх куткоў прымушаюць прымаць рэвізораў са сталіцы, адорваць іх футрам, даваць хабар, у правінцыі аўтарытэтным лічыцца не закон, а асоба інспектара. Барон Альфрэд Толь, прызначаны рэвізорам у Сібір, абраў месцам праверкі самую паўночную кропку рэгіёна – Нарым, дзе выпадкова завітаў у хату польскіх перасяленцаў. Проціпастаўленнем расійскай рэчаіснасці становіцца ў рамана сядзіба Лісаў. Письменнік выкарыстоўвае пры апісанні іх дома салярны матыў: гаспадыня асветлена сонцам, яе залацістыя валасы абрамляюць прыгожы твар, ствараючы ўяўленне святла і цеплыні. Чыноўнік нідзе яшчэ не бачыў такога: на сценах вісела мапы, адна з іх – польская, на паліцах стаялі кнігі (медыцынскія дапаможнікі, класічная французская і нямецкая літаратура, творы вучоных), якія былі невядомымі ў дзікім, адсталым краі. Барон праявіў цікавасць да новых абставін жыцця і працы польскіх перасяленцаў, выказаў словы падзякі за асветніцкую справу і медыцынскую дапамогу мясцоваму насельніцтву, прасіў пры патрэбе звяртацца да яго ў Пецябург.

Дзякуючы Уладзіславу Лісу адкрыўся факт шматгадовага падману мясцовага насельніцтва расійскімі ўладамі. З людзей прымусова дзесяцігоддзямі збіралі падаткі, хаця імператрыцай Кацярынай II быў выдадзены загад, згодна з якім народнасць самаедаў вызвалялася ад падаткаў за дабравольнае ўваходжанне ў склад

Расійскай імперыі. Барон Толь дае слова Лісу, што прасочыць за тым, каб справядлівасць была ўсталявана. З узаемадачыненняў герояў вынікае, што іх яднаюць аднолькавыя грамадскія каштоўнасці: абодва ўпэўнены, што ў Сібіры патрэбны адукаваныя людзі і тыя, хто будзе насамрэч клапаціцца пра дабрабыт краю, а не пра ўласную кішэню.

Шэраг эпизодаў рамана паказвае галоўнага героя ў звычайных штодзённых клопатах: палыванне, рыбалоўны промысел, будаўніцтва ўласнай гаспадаркі, земляробства. Уладзіслаў стаў вопытным гаспадаром, выпісаў з Омска новы плуг, які значна глыбей узнімаў скібы зямлі, першым пачаў выкарыстоўваць высушаную і перацёртую на муку рыбу як угнаенне (як тое робяць у Кітаі, Патагоніі, на в. Ява). Таксама Ліс пераняў кітайскі спосаб не сеяць, а садзіць збожжа, як гарох, пра што дапытлівы гаспадар вычытаў у земляробчым часопісе. Ведаючы, што ў Сібіры лета кароткае і нават у чэрвені бываюць замаразкі, Уладзіслаў прыдумаў зрабіць заслону на полі ў выглядзе высокага плота з чароту з паўночнага боку, што абараніла б расліны ад паўночнага ветру. Некалькі такіх загарод ён паставіў упоперак поля, што дазволіла зямлі даўжэй утрымліваць сонечнае цяпло. Такія нестандартныя метады вядзення гаспадаркі выклікаюць напачатку некаторае здзіўленне мясцовага насельніцтва, а потым людзі пераймаюць ад новага суседа зручныя спосабы апрацоўкі зямлі і вырошчвання агракультурных раслін. Пані Юльяна далучаецца да спраў мужа і вучыць мясцовых жанчын вырошчваць бульбу (саджанцы ёй дасылаюць бацькі). Паступова вырошчваннем карыснай гародніны пачынаюць займацца не толькі ў нарымскім рэгіёне, але і ў томскім, табольскім і некаторых іншых. Письменнік адзначаў, што польскія перасяленцы стаялі таксама ля вытокаў селекцыі збожжа ў сібірскім краі. Дзякуючы нястомнай працы Лісаў тут навялічылася ўраджайнасць, былі выведзеныя новыя, значна лепшыя, гатункі сібірскага жыта і аўса. “*Taką to pamiętkę po sobie zostawili na Syberji zesłańcy polscy – luszcie czynu i życia*” [9, с. 83].

Паказальна, што Асяндоўскі трапна вылучыў галоўную асаблівасць сям’і Лісаў, адзначаўшы, што яны не былі “атручанымі пасіўнай распаччу і бясільнай нянавісцю”, як тое магло быць, але прагнулі служыць грамадству, жадалі палепшыць яго ўзровень, аказаць неабходную дапамогу людзям у цяжкім жыцці.

Неўзабаве становішча былога паўстанца пагоршылася з прычыны незадаволенасці ўлад яго асобай і дзейнасцю на карысць самаедаў. Згодна з загадам губернатара Уладзіслаў тэрмінова павінен пакінуць Нарым і накіравацца на пасяленне ў тайгу без сваёй вернай спадарожніцы і каханай жанчыны. У сібірскай неабсяжнай пушчы герой спявае марш Дамброўскага, што сведчыць пра польскі гонар героя і нескаронасць чалавечага духу, а таксама бачыцца сімвалам стойкасці і вернасці ідэалам волі і незалежнасці.

У ідэйна-кампазіцыйным плане асаблівую цікавасць выклікае дзясяты раздзел рамана (“*W zapadłym kącie*”), які напоўнены элементамі рабінзанады: калі чалавек знаходзіцца ў поўнай адзіноце сярод некранутай прыроды, ён пачынае абжывацца, сам здабывае ежу збіральніцтвам і паляваннем, рыхтуе месца для начлегу, клапаціцца пра захаванне правізіі і г.д. Асяндоўскі шмат увагі надае апісанням прыроды балоцістага краю тундры, яе жывёльнаму і расліннаму свету. Як у рамана Д. Дэфо спадарожнікам Рабінзона стаў туземец Пятніца, так і ў творы Асяндоўскага Ліс вырастоўвае беглага катаржніка, якому дае мянушку Воўк, корміць знясіленага чалавека, дае яму вопратку.

Пагаршэнне жыццёвых абставін і адзінота не зламалі дух перасяленца: разам з беглым катаржнікам Раманам Уладзіслаў будзе зруб на новым месцы, марыць заснаваць паселішча ў гэтым неабжытым краі. Як адзначае аўтар, лекамі ад распачы героям былі чыстае сумленне, хрысціянская ахвярнасць і праца. Гаспадар працуе з раніцы да вечара, вырубасць лес, выкарыстоўвае пні, рыхтуе глебу пад насенне. Юльяна не пакідае мужа, едзе да яго, працягвае лячыць людзей у самых аддаленых паселішчах, ратуе іх ад брушнага тыфу, скарбуту, п’янства. Давядзецца змагацца доктарцы з эпідэміяй дыфтэрыту сярод дзяцей Нарыма. Як адзначае письменнік, вакцыны ад дадзенай хваробы яшчэ не было, яе створыць пазней вучань Пастэра доктар Лёфлер, таму лекарка выкарыстоўвае сродкі медыцыны таго часу (хіну, парашок пылок каламелі і берталетаву соль), адкрывае своеасаблівы “шпіталь” для хворых, надае належную ўвагу мерапрыемствам па дэзінфекцыі. Пакутуе ад балотнай ліхаманкі Уладзіслаў, неўзабаве сама пані Юльяна цяжка захварэла на небяспечны плеўрыт, толькі дапамога Рамана, які здабыў малако і мядзведжы тлушч, змагла выратаваць гаспадыню. Страх за жонку, якую ледзь не страціў, прывёў галоўнага героя да

рашэння пакінуць тундру і, нарэшце, “самому даць сабе амністыю”.

Разважаючы над тагачаснымі сацыяльнымі праблемамі, Уладзіслаў Ліс падкрэслівае, што самаеды, як і любая іншая народнасць, таксама з’яўляюцца часткай “jednej rodziny ludzkiej” [9, с. 151], асновай грамадскіх зносін павінен выступаць, на думку паляка, звычайны ўзаемаабмен: за каштоўнае футра мясцовае насельніцтва павінна атрымаць соль і тканіну, волава, жалеза, сталь, гарбату і ўсё тое, чаго няма на Поўначы. Апавядаючы людзям пра сваю радзіму і яе славытых герояў, Ліс-асілак (“trębacz cesarski”) трубіць у рог, “ożywała wtedy tajga uśpiona”, і гэты эпізод становіцца алюзіяй на аднайменны раман Ф. Асяндоўскага [8], які мае ідэйна-тэматычную блізкасць з дадзеным творам.

Напрыканцы рамана яшчэ раз узнікае тэма Лістападаўскага паўстання 1830–1831 гг. У размове з удзельнікамі навуковай экспедыцыі па Сібіры арнітолагам Рудольфам Гаазам і доктарам Карлам Эрнстам фон Баерам Уладзіслаў Ліс дае ўласную ацэнку паўстанню: “Zato mamy sumienia spokojne, bo uczciwie spełniliśmy nasz obowiązek [...]” [9, с. 169].

Шчаслівы выпадак спрыяе паляпшэнню далейшага лёсу перасяленцаў: за выратаванне жыцця выхавальніка царэвіча Аляксандра вучонага Гааза Уладзіслаў і яго жонка маюць спадзяванне на хуткае вызваленне з сібірскай высылкі. Не забывае пан Ліс на свайго вернага сябра Рамана, просіць дапамогі і для яго. Аповед пра жыццё паўстанца Уладзіслава Ліса заканчваецца на эпізодзе, калі сужэнцы з Петрапаўлаўска, куды ім было дазволена выехаць, каб удзельнічаць у экспедыцыі доктара Баера, нелегальна на амерыканскім судне “Rekin” пакідаюць Расію. Наперадзе – вольнае жыццё і невядомасць.

Адзначым, што на старонках рамана чытач сустракае шмат цікавай этнаграфічнай інфармацыі, што, безумоўна, сведчыць пра культуралагічнае значэнне твора. Напрыклад, пісьменнік часта выкарыстоўвае ў тэксе мясцовыя назвы прылад працы, страў, напой, адзення, для чытацкай зручнасці ўканцы твора размешчаны слоўнік, які тлумачыць аўтэнтчныя назвы. Неаднаразова ў тэксе рамана сустракаюцца звесткі пра звычаі і рэлігійныя абрады мясцовага насельніцтва. Жыццёвы вопыт Ф.А. Асяндоўскага-вандроўніка і этнографа спрыяў стварэнню апісанняў з каштоўным пазнавальным значэннем.

Як вынікае з аналізу твора, раман Ф.А. Асяндоўскага “Mocni ludzie” стаў своеасаблівым

разважаннем над складанасцямі лёсу ўдзельніка Лістападаўскага паўстання 1830–1831 гг. Уладзіслава Ліса, прысуд якому быў дастаткова тыповым для многіх асуджаных змагароў. Паказальна тое, што пісьменнік з дапамогай уласных ведаў пра жыццё на Далёкім Усходзе і фантазіі стварыў узорны прыклад нескаронага чалавечага духу. Падкрэслім, што, у адрозненне ад прывечанага той жа тэме рамана Т.Я. Папі, пісьменнік засяродзіў увагу не на эмігранцкіх колах былых польскіх паўстанцаў ці горкай долі катаржнікаў, а на лёсе тых, хто трапіў на пажыццёвае пасяленне ў глыб Расійскай імперыі. Прымусовая высылка на Поўнач не стала для герояў твора фатальнай: у самых цяжкіх прыродных і псіхалагічных умовах яны знайшлі сілы для супраціўлення абставінам і захавалі сілу духу. Безумоўна, выжыць ім дапамагае мясцовае насельніцтва, якое ўдзячна ацаніла дзейнасць польскіх перасяленцаў на карысць людзей: пашырэнне адукацыі сярод народнасцей Сібіры, лекарскую дапамогу, высокія духоўныя якасці, справядлівасць, чалавечнасць і дабрыню палякаў.

Заўважым, што пісьменніцкі аптымізм у вырашэнні лёсу герояў кансалідуецца ў назве твора: моцныя людзі – гэта тыя, хто загартаваны жыццём, хто стаіць на баку справядлівасці і гуманізму, хто памятае пра радзіму і не шкадуе за яе свабоду жыцця, хто клапоціцца не толькі пра сябе і ў любых абставінах не страціць духоўныя сілы, зробіць усё неабходнае для паляпшэння жыцця іншых людзей. Такім з’яўляецца аўтарскі ідэал у творы.

Заклучэнне. Такім чынам, у рамане Ф.А. Асяндоўскага “Mocni ludzie” чытач меў магчымасць пазнаёміцца з завяршэннем чарговага жыццёвага этапу паўстанца Уладзіслава Ліса, адкрыты фінал твора ствараў магчымасць для далейшага развіцця сюжэтнай лініі ў новых гістарычных рэаліях і дазваляў чытачу самому прадбачыць далейшы лёс герояў.

Паражэнне Лістападаўскага паўстання мела значны ўплыў на маральны стан і далейшае палітычнае жыццё грамадства. Як вынікае з прааналізаваных твораў, існавала некалькі шляхоў далейшага вырашэння лёсу ўдзельнікаў паўстання: частка польскага нацыянальнага руху накіравалася ў эміграцыю (пераважна ў Францыю), дзе імкнулася не толькі захаваць вернасць ідэалам вызваленчай барацьбы, але і падтрымліваць дух суайчыннікаў на радзіме, якія падпалі пад рэпрэсіўную палітыку з боку Расійскай імперыі. Лёс іншых удзельнікаў паўстання быў незайздросны:

іх чакала або катарга і хуткая смерць на чужыне ад хвароб, голаду і цяжкіх умоў працы, або прымусовае пажышчэвае пасяленне на вызначанай тэрыторыі.

Разважаючы над лёсам паўстанцаў, Т.Я. Папі і Ф.А. Асяндоўскі падкрэслілі, што, нягледзячы на аб'ектыўную рэальнасць (паражэнне паўстання), пачуццё патрыятызму працягвала яднаць нацыю. Дзе б ні апынуліся былія паўстанцы, яны засталіся вернымі ідэалам волі, незалежнасці і гуманізму.

Літаратура

1. Gałęzowska, J.T. Po ciernistej drodze: powieść historyczna z dziejów powstania 1830 roku dla młodzieży / J.T. Gałęzowska. – Kraków: Drukarnia Narodowa F.K. Pobudkiewicza, 1896.
2. Album biograficzne zasłużonych Polaków i Polek wieku XIX / z przedm. St. Krzemińskiego. – Warszawa, 1901. – S. 218.
3. Кузьмин, С.Л. Записки Ф.А. Оссендовского как источник по истории Монголии / С.Л. Кузьмин, Ю.Л. Рейт //

- Восток: Афро-азиатские общества: история и современность. – 2008. – № 5. – С. 97–110.
4. Тепляков, А. Чекисты глазами эмигрантов: К вопросу о достоверности известных мемуаров А.М. Оссендовского и Б.Н. Ширяева / А. Тепляков // Вестник Тверского государственного университета. Сер., История. – 2014. – № 4. – С. 68–81.
 5. Чертков, Л.Н. Оссендовский, Антон Мартынович / Л.Н. Чертков // Краткая литературная энциклопедия. – М., 1968. – Т. 5: Гаврилок – Зюльфигар Ширвани. – Ст. 485.
 6. Оссендовский Антон Мартынович // Энциклопедия фантастики: Кто есть кто / под ред. Вл. Гакова. – Минск, 1995. – С. 694.
 7. Швед, В.В. Паміж Польшчай і Расіяй: грамадска-палітычнае жыццё на землях Беларусі (1772–1863 гг.) / В.В. Швед. – Гродна, 2001. – 416 с.
 8. Ossendowski, F.A. Trębacz cesarski / F.A. Ossendowski. – Miejsce Piastowe: Tow. św. Michała Archanioła, 1931. – 293 s.
 9. Ossendowski, F.A. Mocni ludzie / F.A. Ossendowski. – Lwów–Warszawa: Książnica Atlas, 1938. – 190 s.

Поступіў у рэдакцыю 06.06.2019 г.